

Lietuvos partizanų pogrindžio valstybės bruožai

A I S T Ė P E T R A U S K I E N Ė

Lietuvos nacionalinis muziejus

ANOTACIJA. Per pirmąjį Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetį partizaninio karo istorijai parodytas didelis dėmesys pamažu sumenko. Per kelis pastaruosius metus jį atgaivino geopolitiniai įvykiai Rytų Europoje, bet naujų partizaninio karo istorijos interpretacijų nebuvo pateikta. Šiame straipsnyje, pirmenybę teikiant pirminiams šaltiniams, siūloma nauja partizaninio karo interpretacija, kurios pagrindas – istoriko Dovydo Fainhauzo (Dawid Fajnhauz) pogrindžio valstybės teorinis modelis. *Lietuvos partizanų pogrindžio valstybės (re)-konstrukcija* – nauja partizaninio karo interpretacija, kuri grindžiama keturių šaltinių grupių (partizanų dokumentų, sakininės istorijos, daiktų ir vietų) visuma; į pirmąją vietą keliami ne sovietiniai, bet Lietuvos partizanų kovos dokumentai.

RAKTAŽODŽIAI: partizaninis karas, pogrindžio valstybė, partizanų valstybė, interpretacija.

Valstybės sąvoka nuolatos yra teisės, filosofijos, sociologijos, politologijos, istorijos ir kitų mokslų akiratyje. Tai visų pirma liudija aktualumo neprarandantis kelis tūkstantmečius skaičiuojantis Platono veikalas. Valstybės apibrėžimas žodynuose ir enciklopedijose šiek tiek skiriasi, bet dėl pagrindinių valstybės bruožų seniai nebesiginčijama. Demokratiniais principais valdomai valstybei svarbi apibrėžta teritorija, valdžia, nuolatiniai gyventojai ir suverenitetas (plg. Vaičaitis 2016: 19). Tačiau šiame straipsnyje kalbama apie kitokią valstybę – partizanų. Sąvoka peržengia ir *karo po karo* skeptikų vertinimus, ir herojizuoto pasakojimo atstovų brėžiamas Lietuvos partizaninio karo supratimo ir interpretacijos ribas.

Pogrindžio valstybės apibrėžimas historiografijoje geriausiai žinomas kalbant apie lenkų tautos kovą Antrojo pasaulinio karo metais (plg. Karski 1944). Ji pripažįstama tarptautiniu mastu, laikoma tam tikru karo metų fenomenu (plg. Garlinski 1975; Ney-Krwawicz 2001). Lenkų pogrindžio valstybės siekis buvo kovoti už nepriklausomybę, o ją pasiekus, sukurti *naują, geresnę* Lenkiją (Karski 1944: 128). Tačiau partizaninio karo reiškiny, kuris yra sudedamoji pogrindžio valstybės dalis, istoriko Bernardo Gailiaus teigimu, turėtų būti suprantamas kaip šiuolaikinio pasaulio viena

iš atraminių ašių, atsiradusių XIX a. visą Europą apėmusių kovų kontekste (Gailius 2011b: 110). Todėl straipsnyje pagrindžio valstybės teorinei prieigai pasirenkamas istoriko Dovydo Fainhauzo 1863 m. sukilimo modelis (Fajnhauz 1991) tampa ne skiriančiu, bet idėjiniu lygmeniu XIX ir XX a. istorinius kontekstus jungiančiu pavyzdžiu.

D. Fainhauzas pagrindžio valstybės apibrėžtimi dėmesį telkia į valdžios sampratą, teisės aktus, karinės jėgos struktūrą, administracinį suskirstymą, diplomatiją, ryšių sistemą, spaudą, finansus ir išteklius. Tačiau svarbiausia, kad tokiu tyrimo metodu autorius siekia ne konkretaus karo eigos nagrinėjimo, – jis stengiasi užčiuopti veiksnius, kurie leidžia kalbėti apie naują, iki tol neegzistavusią slaptą politinę instituciją, apibrėžiamą *pogrindžio valstybės* terminu (ten pat: 41–42). Remiantis šiuo teoriniu modeliu straipsnyje nagrinėjamas Lietuvos partizaninis karas. *Lietuvos partizanų pogrindžio valstybė* – tai straipsnio autorės prieiga, mokslinė hipotezė, kuriai naujai žvelgiama į lietuvių tautos pasipriešinimą antrosios sovietinės okupacijos metais. Ši sąvoka lietuvių istoriografijoje nauja, tačiau jos apraiškų galima ieškoti atliktuose teisės tyrimuose (Sinkevičius 2004; Žalimas 1997, 2010), o teorines įžvalgas sustiprinti B. Gailiaus darbais (2006a, 2006b, 2009, 2010, 2011a, 2011b, 2012). Svarbiausia, kad *partizanų valstybės* idėja visų pirma kyla analizuojant pačių partizanų paliktus dokumentus. Nauji šiuo atveju ne nežinomi istoriniai faktai, bet kitokia turimų duomenų interpretacija.

Apibrėždami valstybės statusą, konstitucinės teisės tyrėjai pastebi, kad jos gyvavimui viena esminių sąlygų yra politinė nepriklausomybė, kitaip tai patenka į „nepripažintų valstybių“ ar tam tikrų paravalstybių kategoriją (plg. Vaičaitis 2016: 21). Tačiau toks apibrėžimas reikalauja išlygų, kai kalbama apie okupacijos sąlygomis (vienai valstybei pažeidžiant kitos valstybės suverenitetą tarptautinės teisės požiūriu) valstybėje susidariusią nepaprastąją padėtį. Pogrindžio valstybė – tai aukščiausio lygio reakcija į okupaciją, kai tautos dalis išreiškia siekį okupacijos sąlygomis puoselėti buvusį valstybingumą, o esant palankioms aplinkybėms, atkurti ir pačią valstybę.

Straipsnyje siekiama į 1944–1953 m. Lietuvos partizaninį karą pažvelgti kaip į unikalų istorijos reiškinį ir pasiūlyti naujas jo interpretacijas. Sunku prognozuoti, koks partizaninio karo pasakojimas išsivys, kai nebeliks istorinių įvykių liudininkų, tačiau praėjus ketvirčiui amžiaus nuo nepriklausomybės atkūrimo, užaugus naujai istorikų ir politikų kartai, atradus ne vieną gausų partizanų archyvą privalu pateikti naują požiūrį į *karą po karo*. Straipsnyje siūloma *partizanų valstybės* – istorinio tyrimo prieiga paremta interpretacija, kuri gali tapti svarbi stiprinant lietuviškąjį tapatumą.

PARTIZANŲ VALSTYBĖS MENTALINĖS PRIELAIDOS

XIX–XX a. politiniai ir kariniai konfliktai lėmė, kad daugelyje Europos valstybių kilo partizaniniai pasipriešinimai. Daugiausia jų būta Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais, jie buvo nukreipti prieš nacistinę Vokietiją ir Sovietų Sąjungą. Daugelio Europos šalių partizanai siekė įtvirtinti demokratiją, kaip bendrą ir visuotinę piliečių valią. Demokratija kaip lygybės, teisių ir teisingumo išraiška buvo svarbus kovotojų manifestas, tačiau B. Gailius, gretindamas kelias karo teorijas, pabrėžia partizaninio karo kaip ekstremaliausios (laviruojančios tarp teisėtos ir nusikalstamos veiklos) demokratijos formos vaizdinį (išsamiau žr. Gailius 2010). Pažymėtina, kad kova už nepriklausomybę okupacijos sąlygomis nėra pagrindinis dėmuo pagrindžio valstybės apibrėžimui. Visi partizaniniai pasipriešinimai turi politinių tikslų, kuriems įgyvendinti taikoma partizanavimo taktika. Europinė partizaninio karo samprata Lietuvos partizanus pastato į vieną gretą, bendrą kovų už laisvę istoriją, tačiau partizaninės taktikos veiksmai, kaip savaime tokie, nėra pagrindiniai partizanų valstybės bruožai. Ieškant unikalaus Lietuvos partizaninio karo pasakojimo argumentacijos, svarbu pabrėžti esminius partizanų valstybės bruožus, kurie leidžia kelti mokslinę hipotezę apie *kitokią* Lietuvos partizaninio karo interpretaciją.

Siekiant atrasti argumentų pagrindžio valstybės pagrįstumui, svarbiausia kompleksinis pasirinkto D. Fainhauzo modelio taikymas. 1949 m. galutinai įvykusi centralizacija, aukščiausio teisinio lygmens dokumento – Deklaracijos¹ – paskelbimas, pradėtas jo turinio įgyvendinimas yra atraminiai pagrindžio valstybės taškai. Pabrėžiant demokratines vertybes, dėmesį patraukia tai, kad Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (toliau – LLKS) metais aukščiausias partizanų dalinio valdymo organas buvo Taryba. „Mūsų sąjūdis yra tvarkomas demokratiniiais pagrindais ir kiekvienas kovotojas turi teisę pareikšti savo nuomonę. Be to, yra org[anizacinio] vieneto tarybos, tarybos balsų daugumos nutarimus, net to org. vieneto vadas privalo tvirtinti, žinoma, jei neprieštarauja [LLKS] nuostatams“, – 1949 m. spalio 24 d. laiške Kęstučio tėvūnijos vadui Feliksui Jakučiui rašė Juozas Paliūnas (LYA, f. K–5, ap. 1, b. 44, l. 5)².

Partizanų valstybė neabejotinai yra XIX a. pabaigoje užgimusios tautinės demokratinės valstybės tąsa. Suvokdami save kaip vieną istorinį darinį – tautą, partizanai tai ne kartą pabrėžė įsakymuose, asmeniniuose pasisakymuose pagrindžio spaudoje ar šventiniuose sveikinimuose (plg. PPPS: 94–96, 107, 129). Kovodami už naują

1 1949 m. vasario 16 d. visos Lietuvos partizanų vadų susitikime buvo pasirašyta LLKS Tarybos deklaracija. Joje skelbiamas demokratinės laisvos Lietuvos siekis. Deklaracija LLKS Tarybą įteisino kaip vienintelę teisėtą valdžią okupuotos Lietuvos teritorijoje.

2 Šis pavyzdys gali būti laikomas vienu iš daugelio, kuriame aiškiai apibrėžiama būsimos valstybės politinė laikysena valdymo formos klausimu. Iškeldami demokratiją kaip pagrindinę atkurtos valstybės vertybę, partizanai ne kartą pabrėžė autoritarinio, „smetoninio“ valdymo blogybes, rėmėsi 1922 m. Konstitucija ir pan.

pažangią politinę nepriklausomybę, partizanai liko ištikimi tautinės kultūros pri-gimčiai. Tai, kad to meto tautos atstovai saugojo ir puoselėjo jų amžiui būdingą istorijos sampratą, istorinių įvykių atmintį, politologo Alvydo Jokubaičio žodžiais tariant, lėmė tautos valią sukurti savo valdžią ir taip okupacijos sąlygomis išsaugoti politinį suvereną (Jokubaitis 2011: 54). Tauta ir jos vertybės, idealai buvo tvirtai formuojami tarpukario Lietuvoje, todėl karta, kuri pasibaigus Antrajam pasauli-niam karui pasitraukė į miškus, pirmiausia reiškė jiems įdiegtą tautinę tapatybę. Partizaninio karo dalyviams tauta buvo, filosofo Juozo Girniaus žodžiais, prigimtinė arba savaiminė bendruomenė (Girnius 1995: 17, 37).

Kiekvienos demokratinės valstybės tikslas – palaikyti šalyje tvarką, rūpintis gy-ventojų gerove ir užtikrinti jų teises. Tam reikalinga valdžia ir ją palaikantys pilie-čiai. 1918–1920 m. Nepriklausomybės kovose apginta jaunos Respublikos laisvė buvo svarbus pretekstas daug dėmesio valstybės gynybai skirti politikoje, krašto apsaugos, švietimo ir kultūros srityse. Tai turėjo didelę įtaką, kad prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai dalis piliečių, niekada anksčiau nelaikiusių ginklo, paėmė jį į rankas siekdami apginti savo valstybę. Palyginimui, 1952 m. Pietų Lietuvos parti-zanų srities leidinyje *Partizanas* buvo rašoma:

Nei buvusios vyriausybės, nei kariuomenės vadovybė nepermatė ateities galimumų ir neparuošė tautos pagrindžio veikimui. Mūsų valstybės ir tautos vairuotojai visą laiką guodėsi „tautų sąjungomis“, „nepuolimo sutartimis“ ir „tarptautiniais tribunolais“ <...>. Kas kaltas, kad toji lietuviškoji ugnelė taip greit užgesdavo? Kalti mes visi, bet didžiausia dalis kaltės tenka visoms mūsų vyriausybėms: ir krikščionių demokratų, ir liaudininkų, ir tautininkų (PPPS: 580).

Palyginimui, Jungtinės Kęstučio apygardos ryšininkė, Prisikėlimo apygardos partizanė ir tos pačios apygardos Maironio rinktinės Gedimino tėvūnijos vado Leo-no Caporkaus žmona Aleksandra Radzevičiūtė–Caporkienė–Liaudeneckienė, išgy-venusi bunkeryje nuo 1946 iki 1956 m., taip prisiminė vyrų apsisprendimą:

Važiavau Šiauliuose, autobuse įlipau, toks mano amžiaus žmogus sėdi, saka, sėskis, vieta yra. I atsisėdau aš prie jo. Jis tuoj man užvedė kalbą tokią, ko į mišką eja... Nu, jis jau pradėjo kaltinti tuos. Bet, sakau, pasakykit jūs man, kas juos padarė, tuos miškinius? Jūs man atsakykit. Sakau, užėja tas, kai įvedė bazes, niekas nei piršto nepakėlė prieš rusus. O kada, sakau, kai pradėja šeimas skirstyt, žudyti, vyrus atskyrė tuoj nuo šeimos, išvežė, ir nei vienas beveik negrįžo. A kad, sakau, kad jūsų šeimą nužudytų, a jūs nesi-priešintumėte? A jūs mylėtumėt tokius žmones? A jūs pasiduotumėt, sakau, laisvai?! O, sakau, lietuviai taip pasakė: „Mes ne avinai, kad mes po ašefota kirviu galvas kištu-mem.“ I pradėja priešintis.

– Ar iš pačių partizanų jums tekdavo girdėti tokius atvirus pasikalbėjimus ar prisipažinimus?

– Nu taip, kitas, vat, į kariuomenę nėjo. Už ką, sako, mes turėjom kariaut? Nenorėjo į kariuomenę eit. Daugiausia tai nuo kariuomenės... nuo kariuomenės jaunų išėjo slėptis, nenorėjo kariaut. Už ką? Už priešus kariaut?! Ir mano brolis pasakė, sakė: „Aš nei vienam netarnausiu – nei vokiečiui, nei rusui, nei kiekvienam, nei vienam priešui. – Saka: – Aš Lietuvai prisiekiu, ir aš tiktai Lietuvai tarnausiu.“ Bet jam neteka, jis žuva ant minų.

– Jis jau buvo davęs priesaiką Plechavičiui?

– Kariuomenėj, Lietuvos kariuomenėj. Nu, už ką jiem kariaut? Viską atėmė, viską apiplėšė, viską atėmė nuo žmonių. <...> Lietuva per amžius... jinai gynės gynės, kovoja i kovoja, kiek jau istorijos yra (LTRF cd 1456).

B. Gailius visa tai, kas pasakyta, vadina Tėvynės kaip „tautos namų“ pasisaviniimu nuosavybės teise, nes XIX–XX a. demokratinių valstybių gimimas suformavo jausmą, kad „valstybė bent iš dalies tapo piliečių nuosavybe“ (Gailius 2010: 283). Teisė ginti savo nuosavybę, pirmiausia namus, yra senas ir daugeliui tautų būdingas reiškinys. Tačiau okupacijos sąlygomis apginti savo namus galima tik ginant valstybę. Partizanams būdingas siekis apginti namus ir valstybę sutampa su telūriškumo, prieraišumo žemei, nuostata. Partizanai dažnai nė nekėlė klausimo, kaip *tai* bus padaryta, bet savo vidinę nuostatą sujungė su Konstitucijoje įrašytu teiginiu, jog visi Respublikos piliečiai dalyvauja ginant jos teritoriją (žr. Konstitucija 1922: 6; Konstitucija 1928: 4; Konstitucija 1938: 104).

PARTIZANŲ VALSTYBĖS BRUOŽAI

Valdžia ir teisė. Kiekviena demokratinė valstybė remiasi valdžia, kurią laisvuose rinkimuose išrenka bei pripažįsta šalies piliečiai. Tai įpareigojimas valdžiai atstovauti piliečių interesams, prireikus – juos ginti. Kas nutinka okupacijos sąlygomis, kai piliečiai oficialiai netenka savo laisvės ir teisių, tačiau, vadovaudamiesi *savo* valstybės politinėmis ir teisinėmis nuostatomis, imasi kurti valdžią, alternatyvią okupacinei?

Valdžia yra hierarchinė, įtvirtinama per centrinį organą ir jam pavaldžias institucijas. Sukūrę vadovybę kaip tam tikrą karinę struktūrą (tai savime suprantama, nes šalyje vyksta karas), Lietuvos partizanai vis dėlto pirmiausia turėtų būti tapatinami su politine valdžia. Išlikę dokumentai rodo, kad nuo pat pirmųjų partizaninio karo metų buvo numatomi asmenys, kurie, kilus naujam visuotiniam karui ir šalyje atkūrus nepriklausomybę, turės užimti atitinkamas vadovaujamas pareigas. Palyginimui, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Didžiosios Kovos apygardos A rinktinės II bataliono vadas kunigas Steponas Rudžionis turėjo organizuoti civilę ir karinę

valdžią, ieškoti žmonių, galinčių užimti apskričių viršininkų, valsčių seniūnų pareigas (Abromavičius... [et al.] 2007: 200).

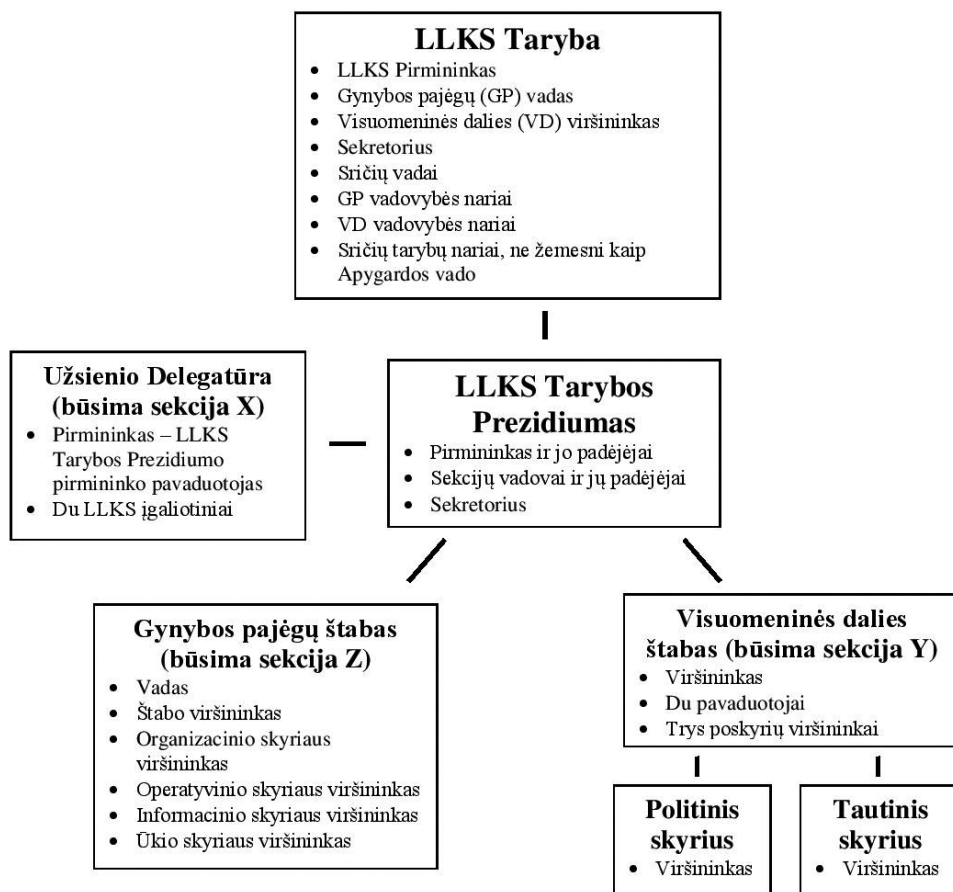
Pogrindžio valstybėje vieninga valdžia nuo pirmosios dienos, ir juo labiau išrinkta visuotiniais rinkimais, yra neįmanoma. 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės paskelbimo aktas taip pat tebuvo deklaracija, pareiškimas, kurį reikėjo apginti ir įgyvendinti. Pogrindžio valstybės modelį sudarė ir įgyvendino i š r i n k t a (karo sąlygomis tai buvo atliekama ne visuotinių rinkimų, o Nepriklausomos Lietuvos tautos daliai atstovaujančių asmenų aplinkoje) valdžia ir daugelis šiame Lietuvos partizanų valdžios politiniame gyvenime ir net aktyviuose kariniuose veiksmuose nedalyvaujančių, tačiau palankumą laisvės kovotojams reiškiančių asmenų. Prikšti partizanams nepolitiškumą būtų klaidinga ir nepagrįsta – pasipriešinimas sovietinei okupacijai savaime yra politiškas³.

Istoriografijoje įsigalėjęs teiginys apie kulminaciją pasiekusios Lietuvos partizanų Vyriausiosios vadovybės sudarymą 1949 m. vasarį, atrodo, čia negali nieko naujo duoti, bet naujais tyrimais verčia į Susitikimą žvelgti plačiau ir giliau. Vyriausioji vadovybė Jono Žemaičio mintyse ir raštiškuose projektuose turėjo būti vienoje vietoje veikiantis, trims Lietuvos partizanų sritims atstovaujantis vienetas, kurio aštuoni nariai, pasiskirstę atsakomybės sritimis, atlieka iš esmės šalies Vyriausybės darbą (išsamiau žr. Petrauskienė, Vaitkevičius 2014: 125). Partizanų valstybėje įstatymų leidžiamoji valdžia (parlamento atitikmuo) ir vykdomoji valdžia (prezidento ir ministerijų atitikmuo) savo funkcijomis labai glaudžiai susijusios. Po 1949 m. vasario mėnesį įvykusio partizanų vadų susitikimo jos ima veikti kolegialiai (žr. schemą). LLKS Taryba, LLKS Prezidiumo pirmininkas ir jo aplinka, Užsienio Delegatūra, Visuomeninė dalis su Tautiniu ir Politiniu poskyriais, Gynybos pajėgų štabas turėjo atstovauti okupuotos šalies gyventojų – likusių Lietuvoje, pasitraukusių į Vakarus ir įkalintų ar ištremtų į Sibirą – interesams.

Apie partizanų valdžią, prisiėmusią tarpukario Lietuvos Vyriausybės funkcijas, liudija ne tik jos valdymo organų ir institucijų buvimo faktas, bet ir veikla – teisės aktai. Okupacijos sąlygomis Lietuvoje nė vienas oficialus valdžios vadovas negalėjo eiti pareigų, to ėmėsi partizanai. Pirmiausia tai pasireiškė vykdomosios valdžios įgaliojimais, karo sąlygomis jie geriausiai matomi gynybos srityje (Gailius 2006b: 159). LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos turinys⁴ rodo partizaninį karą buvus demokratines vertybes puoselėjančia pogrindžio valstybe. Deklaracija skelbia, kad LLKS Taryba, „reikšdama lietuvių tautos valią“, tapo politiniu valdžios organu iki „susirenkant demokratiniam Lietuvos Seimui“ ir bus išrinkta nauja Vyriausybė (LK: 311–312). Tai akivaizdus panašumas su Lietuvos Tarybos 1918 m.

3 Net sovietinė baudžiamoji teisė Lietuvos partizanus teisė už *politinius* nusikaltimus.

4 Naujaisi Deklaracijos ir jos autorystės tyrimai rodo, kad šis aktas buvo parengtas dar 1947 m. pavasarį Tauro apygardoje (Juodis 2013).

LLKS Vyriausiosios vadovybės veikimo ir pavaldumo schema. Aistės Petrauskienės brėžinys

vasario 16 d. paskelbto Nepriklausomybės akto turiniu. Vasario 16-osios akto signatarai anuomet taip pat išreiškė *tautos valią* (Gailius 2006b: 150–151).

Aiškus politinės krypties deklaravimas nuo pat partizaninio karo pradžios – vienas svarbiausių demokratinės partizanų valstybės bruožų. *Partizanų diktatūros*⁵ laikas aiškiai apibrėžtas – tol, kol Lietuva taps laisva ir demokratiniiais rinkimais bus išrinkta nauja Vyriausybė. Vienas iš daugelio tai pagrindžiančių pavyzdžių – partizanų ryšininkui ir rėmėjui Vladui Tursai 1950 m. vasario 20 d. išduotas Algimanto apygardos Kunigaikščio Margio rinktinės štabo pažymėjimas. Jame rašoma:

Tad LAISVOJI TĖVYNE LIETUVA ir TU, VYRIAUSYBE, kuri stosi JAI vadovauti, nepamiršk šio piliečio, neapvilsk jo, dėl ko jis aukojosi, bet įvertink nors taip, kiek rasi tai reikalinga, jo nuopelnus kovoje dėl Tėvynės laisvės ir Nepriklausomybės (Juodzevičius 2012: 91; citatose išretinta mano – A. P.).

5 Plačiau apie šią sąvoką žr. Gailius 2011a.

Save kaip politinę jėgą partizanai suvokė tik esamame laike ir esančiomis aplinkybėmis, tačiau iš jų dokumentų akivaizdu, kad jie prisiima atsakomybę už būsimą valstybę.

Demokratinės valstybės pareiga užtikrinti piliečių gerovę ir saugumą. Ryškiausias tokio pobūdžio pavyzdys partizanų valstybėje – į tremiamųjų sąrašus įtraukiamų asmenų perspėjimas apie gresiantį pavojų, mėginimai išlaisvinti sulaikytuosius, kova su plėšikaujančiais stribais. Palyginimui, 1945 m. liepos 27 d. partizanai vykdė operaciją Gintaučių kaime (Raseinių r.), kai buvo saugoma partizanų šeima. MVD kareiviai ir stribai, atvykę išvežti partizanų šeimą, buvo apšaudyti. Kautynių metu nušauti šeši priešiškos pusės asmenys, partizanai su šeima pasitraukė sėkmingai, tačiau keršydamai už nepavykusią operaciją saugumo struktūrų darbuotojai sudegino visą ūkį (LYA, f. K–5, ap. 1, b. 17, l. 20). Panašios istorijos tęsėsi prasidėjus masiniams trėmimas. 1949 m. kovo 25 d. Pažangos dalinio partizanai Bajėnų miške (Kėdainių r.) iš pasalos užpuolė Kauno MGB dalinį iš septynių asmenų. Partizanų parengtame kautynių aprašyme pažymėta:

Š. m. kovo mėn. 25 d., bolševikai pradėjo masinį vežimą į Sibirą mūsų tautiečių, todėl PAŽ[angos] D[alinio] partizanai nutarė dalinai sutrukdyti bolševikams lietuvių trėmimą į Sibirą ir jiems atkeršyti (LYA, f. K–5, ap. 1, b. 17, l. 15).

Siekis apsaugoti gyventojus paaiškina gana dažną partizanų ir stribų susidūrimą. Pastarieji, partizanų požiūriu, buvo laikomi nusikaltėliais, plėšiančiais ir terorizuojančiais vietinius gyventojus. Palyginimui, 1944 m. lapkritį įvykusių kautynių Paskerdūmio kaime (Kėdainių r.) aprašyme rašoma:

N[arys] R[ėmėjas] atbėgo į stovyklą pranešti, kad į Paskirdunio km. atvyko apie 12 MVD ir stribų, kurie priedangoje P[artizanų] ieškojimo vykdė įvairias vagystes (LYA, f. K–5, ap. 1, b. 15, l. 25).

Kova su kolaboruojančiais, kvotos ir Karo lauko teismai, perspėjimai kolonistams pasitraukti iš apgyventų vietovių (dažnai – iš išvežtųjų namų), pasų paėmimas iš gyventojų prieš sovietinius rinkimus ir daugelis kitų tikslų, koordinuojamų veiksmų buvo kryptinga partizanų valstybės politika. Palyginimui, paskutiniaisiais partizaninio karo metais nuo 1945 m. balandžio mėnesio partizanų gretose kovojęs Nevėžio partizanų rajono štabo viršininkas Juozas Kudokas rašė:

Skaudu girdėti neišmanėlio kalbą, tikinčio bolševiko propaganda ir teigiančio „vežam už tai, kad jūs remiat „banditus““. Priešingai – dėka pasipriešinimo kovos pirmąjį masinį trėmimą rusai teišdrįso įvykdyti tik 1948 m., o žemės ūkio sukolchozinimą – 1949–1950 m.

Tuo būdu dėka laisvės kovos sąjūdžio, dėka partizaniško pasipriešinimo daugelis tautiečių dar keletą metų pasiliko tėvynėje ir, nors su didžiausiu vargu, dar galėjo pasigaminti sotesnį duonos kąsnį savam žemės sklypely (APP: 70).

Socialiniai klausimai. Siekiant išsamaus ir visapusiško *partizanų valstybės* pristatymo, būtina kalbėti ir apie socialinę partizanų politiką, apie klausimus, kuriuos jie ėmėsi spręsti. LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijoje skelbiama, kad socialinė globa yra vienas svarbiausių valstybės uždavinių. Nors tai buvo *būsimos* valstybės veikimo pamatai, dar tebevykstant partizaniniam karui pradėta rūpintis nukentėjusiais. Palyginimui, Aušros rinktinės Derliaus rajono Platinos dalinys 1948 m. spalį išstremtoms į Sibirą šeimoms pasiuntė 1600 rb.; Varpo rinktinės štabas 1949 m. balandį nukentėjusiems LLKS nariams skyrė 400 rb. vertės ūkinių gėrybių; Maironio rinktinės Mindaugo tėvūnijos Laisvės dalinys 1949 m. birželį iš savo turimo turto nuo bolševikų nukentėjusioms šeimoms paskyrė vyriškus kailinius, moteriškus batus ir 50 rb., 10 kg lašinių pasiuntė tremtiniais į Sibirą ir pan. (LYA, f. K–5, ap. 1, b. 176).

Atkūrus nepriklausomybę, socialines garantijas partizanams ar jų artimiesiems turėjo užtikrinti „Padėkos“ už visokeriopą paramą Sąjūdžiui, „Laisvės kovotojo atestacijos lapai“ ir „Laisvės kovotojo Tėvynei pareigų ėjimo lapai“. Jų taisyklėse buvo rašoma:

Praktiška šių lapų reikšmė L[aisvės] K[ovoto]-jams bei žuvusiųjų L[aisvės] K[ovoto]-jų išlaikytiniams bus ta, kad šie lapai sudarys dokumentinį pagrindą išrūpinti L[aisvės] K[ovoto]-jams bei žuvusiųjų L[aisvės] K[ovoto]-jų išlaikytiniams įstatymų numatysimos teisės bei pirmenybės (LK: 370–371).

Laisvoje Lietuvoje, deja, jie netapo teisiniais dokumentais ir liko giliame istorinių šaltinių dugne. Tokių dokumentų rengimo praktika po 1949 m. išplito gana plačiai, tačiau šiandien apčiuopiama išimtiniais atvejais, suradus partizanų archyvą ar aptikus baudžiamosiose bylose kaip įkaltį. Sąmoningas ir reglamentuotas tokių dokumentų rengimas partizaninio karo metais galėtų būti prilyginamas asmens tapatybės dokumentų pakaitalui, kurio buvimo faktas svarbus valstybės ir piliečio tarpusavio ryšiui apibrėžti.

Karinė partizanų struktūra. Daliniai, laipsniai, uniformos, skiriamieji ženklai, rezerviniai kariai ir kita iš pirmo žvilgsnio atrodo kaip tikra šalies kariuomenė, tačiau pagrindinis jos skiriamasis bruožas – nereguliarumas (Gailius 2009: 235). Jos karių pamatinis principas yra savanorių daliniai, kurių pagrindą sudaro oficialioms karinėms struktūroms nepriklausantys asmenys.

Jau pirmieji Lietuvos laisvės armijos dokumentai skelbė, kad pagrindyje veikiančios kovotojai priklauso tautinei, karinei ir politinei organizacijai (LK: 53). Ši karinės ir politinės veiklos jungtis leidžia partizanus pagrįstai vadinti *ginkluotais politikais* (Kilinskas 2015). Vėliau savo programose tai pakartojo daugelis partizanų vadų. Partizaninio karo pradžioje į vadovaujamas pareigas siekta skirti karininkus. Pavyzdžiui, pirmasis Dainavos apygardos vadas Juozas Vitkus turėjo pulkininko leitenanto laipsnį, Žebenkšties rinktinės vadas Jonas Žemaitis – kapitono, Vytauto apygardos vadas Jonas Kimštas – leitenanto. Tačiau partizanų vadovybės branduolį sudarė, ypač vėlesniais metais, puskarininkių mokyklos auklėtiniai, privalomąją karinę tarnybą tarpukario Lietuvoje atlikę arba jokios karinės patirties neturintys vyrai. Antai pirmasis Algimanto apygardos vadas Antanas Slučka buvo viršila. Tokį pat laipsnį turėjo pirmasis Didžiosios Kovos apygardos vadas Jonas Misiūnas. Menama, kad jis dėl to jautė tam tikrą kompleksą prieš savo kovotojus (Abromavičius, Juodis 2015: 129). Po keleto metų J. Misiūnas savo valia apygardos vado pareigas užleido kapitonui Vytautui Pečiūrai – MGB paruoštam agentui *Gediminui*.

Nepaisant karininkų trūkumo⁶, partizanai laikėsi griežtos karinės organizacijos ir drausmės. Be to, buvo rengiami grandžių, skyrių ir dalinių vadų mokymai, suteikiami kariniai puskarininkių ir karininkų laipsniai, kovotojai apdovanojami. Nuo 1948 m., keičiantis partizanų kartoms⁷, daugelis partizanų dalinių vadų buvo be karinio pasirengimo, tačiau dėl to partizanų valstybė nebuvo mažiau sukarinta. Antai 1948 m. lapkričio 23 d. kariuomenės dienos proga kovotojus sveikindamas Tauro apygardos vadas Aleksandras Grybinas⁸ rašė:

Brangūs Kovotojai!! Ši karinė šventė yra ir mūsų karinė šventė, nes mes esame kariai, o pati mūsų LLK [Lietuvos Laisvės Kovotojų] Organizacija, galima sakyti, yra mažutė Lietuvos kariuomenė, susikūrusi ypatingose okupacijos metų sąlygose su tam tikrais tikslais ir uždaviniais tiek politiniu, tiek kariniu atžvilgiu (LPTA: 400).

6 Pasak istoriko Dariaus Juodžio, partizaniniame kare iš viso dalyvavo 104 karininkai. Visi kiti 1941 m. buvo įkalinti lageriuose, ištremti, žuvo Antrojo pasaulinio karo metais, pasitraukė į Vakarų arba tapo lojalūs sovietų valdžiai (Juodis 2016).

7 Tyrinėjant partizaninio karo dokumentus matyti, kad antroji partizanų karta, jauni, 1928–1930 m. gimę vyrai, į miškus aktyviau traukėsi 1948–1949 m. Dažnai tai gimnazistai, anksčiau priklausę Organizaciniam sektoriui, buvę ryšininkais. Antroji partizanų banga taip pat susijusi ir su didžiaisiais trėmimais. Spėjusieji laiku pasitraukti iš namų įsiliejo į partizanų gretas. Ši jaunuolių karta neretai užimdavo žuvusių kovotojų vietas, nes paskaičiuota, jog vidutinė partizanavimo trukmė buvo dveji treji metai, o 1944–1945 m. ji siekė vos pusmetį (LK 1996: 355).

8 A. Grybinas buvo mokytojas, pirmasis iš penkių iki tol buvusių Tauro apygardos vadų, kuris neturėjo jokio karinio laipsnio. 1949 m. vasario 16 d. partizanų vadų Susitikime jam buvo suteiktas kapitono laipsnis (LYA, f. K–1, ap. 58, b. 33960/3, T. 11, l. 31). Atkūrus nepriklausomybę, LR Prezidento dekretu A. Grybinui suteiktas pulkininko laipsnis (po mirties) (Ramanauskaitė-Skokauskienė 2009: 28).

Teritorija ir administracija. Rūpindamiesi, siekdami atkurti valstybingumą, partizanai svarstė ir Lietuvos sienų klausimą. Opus tebebuvo Vilniaus krašto klausimas, nepamiršta Klaipėda. Pritardami išėivijoje veikiančio Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (toliau – VLIK'as) pozicijai dėl Lietuvos sienų, partizanai 1952 m. savo spaudoje rašė:

Būsimos nepriklausomos Lietuvos teritorija turėtų būti Vakaruose – įjungiant dalį Rytprūsių pagal „Potsdamo liniją“; Rytuose – Lietuvos-Rusijos 1930 metų [turėtų būti 1920 metų – A. P.] sutarties nustatytos sienos su pataisomis <...>. Pietuose su lenkais VLIK'o pageidaujama siena turėtų eiti maždaug 1919 06 18 demarkacijos linija su pataisa, vedant sieną pro Augustavą, Stabiną, Sidrą (NL: 245–246; išsamiau žr. PPPS: 637–639).

Būsimos valstybės sienų klausimas buvo aptariamasis ir kituose leidiniuose. Natūralu, kad daugiausia dėmesio skirta Vilniui ir Klaipėdai. Pasipriešinimas sovietinei okupacijai čia buvo silpniausias, todėl 1949 m. vasarį įvykusio partizanų vadų susitikimo metu keltas klausimas apie Sąjūdžio plėtrą. Tam reikalui numatyta paskirti atsakingus asmenis, sudaryti tėvūnijas (LK: 300–301). Tačiau valstybę liudija ne tik išorinės sienos, tokią pat didelę reikšmę turi vidinė administracija ir valdymas. Partizanų valstybėje administracinis suskirstymas iš dalies sutapo su XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje ir 1941–1944 m. Lietuvos padalijimu į valsčius. Šios padėties iki 1950 m. nekeitė ir okupacinė valdžia (Литовская ССР 1945). Visi partizanų junginiai, nuo būrio iki apygardos ir srities, turėjo savo *veikimo plotus*. Pažymėtina, kad 1950 m. sausio 21 d. LLKS Tarybos pirmininko J. Žemaičio pasirašytame nutarime atkreiptas dėmesys, jog *veikimo plotai* ir *veikimo rajonai* nėra tapatūs terminai (LYA, f. K–1, ap. 58, b. 44618/3, T. 17, l. 192–194). Lankytis ir juo labiau veikti svetimame plote partizanams be būtino reikalo, neperspėjus buvo griežtai draudžiama. Be to, minėtina, kad su veikimo plotais sutapo trijų pakopų: seniūnijos, apylinkės ir valsčiaus, Organizaciniai sektoriai. Šių sektorių nariai, paprastai jaunesni nei 18 m. ir vyresni nei 35 m. amžiaus asmenys, taip pat moterys, dažnai atlikdavo žvalgybos užduotis, rinkdavo pinigus ir materialinę paramą partizanams, saugojo jų atsargas, platino atsišaukimus ir spaudą (LYA, f. K–5, ap. 1, b. 230, l. 1).

Finansavimas. Su partizanų veikimo rajonais ir Organizacinių sektorių seniūnijomis, apylinkėmis, valsčiais susijęs finansų ir išteklių klausimas. D. Fainhauzo nuomone, jis pagrindžio valstybėje ypač reikšmingas (Fajnhauz 1991: 58). Karas visais laikais buvo brangus, todėl okupacijos sąlygomis, neturint nuolatinės užsienio šalių paramos ir šalies gyventojams esant suvaržytiems, beveik dešimtmetį trukęs partizaninis karas Lietuvoje yra tikras fenomenas. Tad pirmą kartą keliamas klausimas: kiek Lietuvai partizaninis karas kainavo?

Partizanų pajamų šaltinių būta gana įvairių. Iki masinių 1948 m. trėmimų ir 1949–1950 m. kolektyvizacijos partizanų pajamų pagrindą sudarė rėmėjų aukos – pinigai ir daiktai. Plėšiant parduotuves, pašto įstaigas, bankus ir kitas okupacinės valdžios įstaigas buvo laikomasi nuostatos, kad sovietai tas lėšas ir išteklius surinko neteisėtai. Dažnai partizanų paimtas pienas, sviestas ar pinigai buvo grąžinami vietos gyventojams arba paskirstomi tarp nukentėjusiųjų nuo bolševikų. Dar vienas partizanų pajamų šaltinis – baudos. Piniginėmis baudomis buvo baudžiami palklusnumą ir palankumą okupacinei valdžiai parodę asmenys, pavyzdžiui, įstojušieji į komjaunuolius arba dalyvavusieji sovietinės valdžios rinkimuose (plg. LYA, f. K–5, ap. 1, b. 35, l. 10, 13, 14, 17, 18). Tiek šis, tiek įprastas pinigų ir daiktų rinkimas iš savo veikimo rajono gyventojų buvo griežtai dokumentuojamas. Apie 1948–1949 m. ši sistema veikė kone be priekaištų, t. y. vietos gyventojai, partizanų rėmėjai, gaudavo numeruotą ir antspauduotą suteiktos paramos kvitą. Šaknelę saugodavo paramą priėmęs partizanų dalinys.

Atskiro dėmesio nusipelno partizaninio karo dalyvių (vanagų, partizanų, vėliau – laisvės kovotojų) narystės mokestis. Apie 1948–1949 m. Prisikėlimo apygardoje į bendrą pasipriešinimo sąjūdį įsijungęs partizanų būrys (pavyzdžiui, iš 8–12 asmenų) kas mėnesį mokėjo savo rajono štabui 200–400 rublių, rajonas – rinktinės štabui 600–1000, rinktinė – apygardos štabui 1000 rublių. Tokio pat dydžio įnašas nuo 1948 m. buvo nustatytas apygardos štabui, turėjusiam išlaikyti srities vadovybę. Pastaroji pinigus siuntė Vyriausiajai partizanų vadovybei.

Išlikusi Prisikėlimo apygardos Aušros, vėliau Varpo, Maironio rinktinės partizanų dokumentacija leidžia apskaičiuoti, kiek kainavo vieno partizanų dalinio išlaikymas. Remiantis Derliaus, vėliau Mindaugo, rajono štabo 1948 m. liepos–gruodžio mėn. ūkinių apyskaitų duomenimis, per nurodytą laikotarpį štabas (jį sudarė trys asmenys) iš penkių pavaldžių partizanų dalinių gavo 11 336 rb. pinigais ir 5484 rb. vertės daiktų⁹. Štabo išlaidos siekė 11 090 rb. pinigais, 5610 rb. daiktais. Didžiąją išlaidų dalį, 7906 rb., sudarė rinktinės štabo vadovybei pasiūsti pinigai ir daiktai (LYA, f. K–5, ap. 1, b. 35, l. 19–30). Palyginimui, po 1947 m. gruodį įvykusios pinigų reformos lašinių kilogramas Vilniaus turgavietėje 1948 m. birželį kainavo 55 rb., kilogramas sviesto – 45 rb., kilogramas kvietinių miltų – 14 rb. (Truska 1989: 81). Kaimo vietovėse kainos buvo mažesnės. LKP CK pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus atlyginimas siekė 6000, o vidutinis – 540 rublių (Tininis 2000: 112).

Ryšiai. Sėkmingą pagrindžio valdžios darbą ir partizanų dalinių bendradarbiavimą lėmė gerai veikianti ryšių sistema. Aptardamas 1863 m. Lietuvos ir Lenkijos sukilėlių pagrindžio valstybę D. Fainhauzas ypatingą dėmesį skiria geležinkeliams ir paš-

9 Atkreiptinas dėmesys, kad nebuvo apskaitomi rėmėjų paruošti pusryčiai, pietūs ar vakarienė, tačiau negalima atmesti galimybės, kad tas maistas buvo gaminamas iš partizanų išteklių.

tui, kurie leido sukurti „susisiekimo organizaciją“ (Fajnhauz 1991: 55–58). Kiekvienas Lietuvos partizanų srities, apygardos, rinktinės ar rajono (kuopos, tėvūnijos) štabas turėjo Ryšių, arba Organizacinį, skyrių, kurio tikslas – rūpintis sklandžia ryšių sistema. Buvo sukurtas didžiulis legaliai gyvenančių, prisiekusių ryšininkų tinklas, vykdamas partizanų užduotis. Ryšininkai buvo suskirstyti į tam tikras kategorijas, nuo jų priklausė užduočių sudėtingumas. Kitas partizanų plačiai taikytas susisiekimo būdas buvo „pašto dėžutės“.

LLKS Vyriausiosios vadovybės kūrėjų Jono Žemaičio ir Petro Bartkaus atidumas transportui, dėmesys susisiekimo sąlygoms ir ryšiams akivaizdus jau tuomet, kai Jungtinės Kęstučio apygardos štabas dirbo apie Raseinius, Viduklę, Skaudvilę, Kryžkalnį – ten ir šiandien kryžiuojasi svarbūs Lietuvos keliai. 1947–1948 m. partizanų vadams pavyko sukurti gerus ryšius – korespondencija iš apygardos štabo adresatus pasiekdavo per dvi tris dienas (plg. LYA, f. K–1, ap. 58, b. 33960/3, T. 1, l. 140). Palyginimui, Vakarų Lietuvos partizanų srities ryšininkė Marija Mikšaitė su ryšiu (laišku arba dokumentų siuntiniu) iš Kavaldonių kaimo (Tauragės r.) įveikdavo šešiolika kilometrų atstumą iki Viduklės geležinkelio stoties ir tą pačią dieną traukiniu pasiekdavo Čiutelių stotį (Radviliškio r.), esančią už penkiasdešimt kilometrų. Čia ją pasitikdavo Vyriausiosios partizanų vadovybės karinio dalinio kovotojas arba savo siuntinį M. Mikšaitė pristatydavo į šalia esantį ir partizanų reguliariai tikrinamą ryšių punktą (išsamiau žr. LYA, f. K–1, ap. 58, b. P-14291, T. 4, l. 206, 231).

Nuo 1949–1950 m. ryšininkų skaičius mažėjo, daugelis jų buvo areštuoti arba ištremti į Sibirą. Ryšius tarp dalinių dažnai palaikė patys partizanai, vilkėdami sovietinių karininkų uniformas, naudodamiesi padirbtais dokumentais.

Pogrindžio spauda ir atsišaukimai. D. Fainhauzas pabrėžia, kad viena iš labiausiai besikeičiančių pogrindžio valstybės veiklos išraiškų yra slapta spauda (Fajnhauz 1991: 59). Šiandieninės leidybos ir spaudos sąlygos verčia stebėtis pogrindžio spaudos apimtimi ir mastu. Istoriko Giedriaus Savičiaus duomenimis, partizaninio karo metais Lietuvoje buvo leidžiama 107 skirtingų pavadinimų slaptos periodinės spaudos leidiniai (Savičius 2012: 22). Greta šių skaičių minėtini įvairūs atsišaukimai ir karikatūros, kabinamos viešose vietose, įmetamos į pašto dėžutes ar platinamos per patikimus asmenis. Jų sklaidos suaktyvėjimas dažniausiai buvo susijęs su konkrečiais įvykiais, pavyzdžiui, sovietiniais rinkimais, kolūkių kūrimu, sovietizacija švietimo sistemoje, kova su kolaboravimu. Palyginimui, atsišaukimai „Mirtis išdavikams“ (tokio turinio tekstai buvo paplitę visoje Lietuvoje) vien 1949 m. rugpjūtį Pietų Lietuvos partizanų srityje siekė 12 000 vienetų (KTRM).

Leidyba ir parengtų leidinių, atsišaukimų dauginimu rūpinosi apygardos štabe tam reikalui įkurti Spaudos ir informacijos, Informacijos ir propagandos skyriai.

LLKS Visuomeninė dalis turėjo už spaudos dauginimą atsakingą poskyrį. Leidiniai buvo platinami įprastu partizanų ryšių keliu, kol pasiekdavo legaliai gyvenančius Organizacinio sektoriaus narius ir ėjo iš vienu namų gyventojų rankų į kitas. Apie 1948–1949 m. partizanų leidinių tiražas siekė vidutiniškai 300–400 egzempliorių, tačiau kai kurie perkopdavo ir tūkstančio ribą. Ypač daug dėmesio spausdintam žodžiui teikė Prisikėlimo apygardos partizanai; jie savo periodinio leidinio *Prisikėlimo ugnis* tiražą buvo padidinę iki 4000 egzempliorių (Ruzgas 2010: 110–111). Nors trūksta tikslų duomenų apie konkretaus leidinio kiekvieną kartą išspausdintą tiražą (neretai jie buvo platinami ir savilaidos būdu), 1949 m. visi leisti pagrindiniai periodiniai partizanų leidiniai galėjo siekti 15 000 ar net dar didesnę tiražą (skaičiuota pagal Ruzgas 2010: 59–123). Svarbu atkreipti dėmesį, kad tas pats leidinys dažniausiai keliaudavo iš rankų į rankas, tad skaitanti auditorija galėjo būti išties gausi.

Leidybos pajėgumams daug reikšmės turėjo matricų kokybė, popieriaus ir dažų atsargos – partizanai jautė nuolatinę spaudos darbui reikalingų priemonių, kurias okupacinė valdžia ypač stropiai kontroliavo, stygių. Spaudos efektyvumo klausimas buvo susijęs ne tik su tinkamų priemonių trūkumu, bet ir su finansiniais pajėgumais jiems įsigyti. Iš anksčiau pateiktų Derliaus rajono finansinių 1948 m. liepos–gruodžio mėn. ataskaitų matyti, kad spaudos priemonėms štabas skyrė 3292 rb. (bendros išlaidos buvo 16 700 rb.).

Istorikų dėmesys į partizanų spaudą jau ne kartą atkreiptas (plg. Gaškaitė... [et al.] 1996: 43–80; Čekutis 2004; Ruzgas 2010: 61–123). Pabrėžtina, kad partizaninio karo metais pagrindžio spauda buvo vienintelis okupacinės valdžios necenzūruojamas šaltinis, kuris bent truputį atsvėrė milžinišką sovietų propagandą. Laisvas žodis – vienas iš pamatinių demokratinės valstybės bruožų – yra neatsiejamas nuo Lietuvos partizanų valstybės. Negana to, susikūrus Vyriausiajai partizanų vadovybei, pradėti leisti du valstybinio lygmens leidiniai: *Prie rymančio Rūpintojėlio* ir *L[aisvės]¹⁰ tarybos biuletenis*. Abu jie buvo skirti laisvės kovotojų moralei palaikyti ir kelti, aiškinti pagrindinį LLKS tikslą – laisvos, nepriklausomos, demokratinės Lietuvos Respublikos siekį. *Prie rymančio Rūpintojėlio* buvo leidžiamas 1949–1953 m., jo pasirodė 23 numeriai (po 25–40 puslapių kiekvienas), o jų tiražas siekė 200–1000 egzempliorių. Pagrindinis leidinys buvo platinamas visoje Lietuvoje tarp įvairaus rango laisvės kovotojų (Ruzgas 2010: 108–109). Duomenų apie *L[aisvės] tarybos biuletenio* leidybą trūksta. Kaip rodo 1949 m. sausio 25 d. J. Žemaičio išleistas nurodymas visiems Vyriausiosios vadovybės Tarybos nariams, biuletenio tikslas buvo opių Sąjūdžio problemų sprendimas. Jis buvo sumanytas kaip neperiodinis, slaptas, iš esmės tarnybinis leidinys, turėjęs palengvinti ir sustiprinti atskirai veikiančių Tarybos narių bendradarbiavimą. 1949 m. LLKS Tarybą sudarė trylika asmenų, kurie biuletenyje

10 Nuo 1948 m. lapkričio 23 d. tai koduotas Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio, nuo 1949 m. vasario 10 d. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio slaptavardis.

pasirašydavo ne įprastais slapyvardžiais, bet priskirtais numeriukais pagal iš anksto numatytą schemą (žr. LYA, f. K–1, ap. 58, b. 33960/3, T. 10, l. 289–890).

Ryšiai su išėivija. Diplomatiniai ryšiai – dar vienas svarbus pogrindžio valstybės bruožas (Fajnhauz 1991: 55). Jie būdingi ir Lietuvos partizanų valstybei. Apie ryšius su Vakaruose esančiais išėiviais rašyta dar partizaninio karo metais (plg. PPPS: 91–94, 329–330, 522, 635–636). Svarbiausias, be abejonės, buvo VLIK’as. Tačiau kitaip nei paprastai (pvz., Lenkijos pogrindžio Vyriausybė egzilyje), Lietuvos partizanai save laikė aukščiausiais ir tikrąja valdžiais, o ilgainiui ir visai save atsiejo nuo Vakaruose veikiančių organizacijų. Skirtumai išryškėja palyginus jau kelis dokumentus. Antai 1948 m. liepos 7–9 d. Baden Badene įvykusiame pasitarime paskelbta:

Lietuvos valstybės išlaisvinimo kovai vadovauja: a) krašte – ten susikūręs krašto kovą apjungiąs organas, b) Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas (VLIK’as) ir jo Vykdomoji Taryba (VT), kuri esamose sąlygose vykdo Lietuvos valstybės valdžios funkcijas (PPPS: 92).

Tekste aiškiai jaučiama užsienyje veikiančio politinio vieneto viršenybė. 1951 m. *LLKS Tarybos biuletenyje* (Nr. 1) LLKS Tarybos Prezidiumas išreiškė savo požiūrį į VLIK’ą:

Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas, įgaliotas Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio (LLKS), užsienyje vis sėkmingiau gina Lietuvos reikalus (PPPS: 322).

Čia VLIK’as yra vadinamas LLKS įgaliotiniu. Sudaryti oficialios Lietuvos vyriausybės egzilyje taip ir nepavyko. Tam galėjo turėti įtakos užsienyje esančių diplomatų ir VLIK’o narių asmeniniai nesutarimai, taip pat teigta, kad nerandama šalies, kuri tokią vyriausybę pripažintų savo teritorijoje (Dapkutė 2004). Abi šalys (LLKS ir VLIK’as) savo deklaracijose, raštuose ir laiškuose kalbėjo apie politines veikimo sąlygas, Vyriausybę nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje, bet sunku pasakyti, koks vaidmuo būtų tekęs abiem šioms institucijoms, laimėjus partizaninį karą. Nesutarimų ir įtampos tarp nominalios (veikiančios užsienyje) ir realiai esančios (veikiančios okupuotame krašte) valdžios būta daug.

LEGITIMUMO KLAUSIMAS

Konstitucinės teisės tyrinėtojas Dainius Žalimas pabrėžia, kad nors 1940 m. Lietuva faktiškai neteko valstybės institucijų, ji išsaugojo savo, kaip tarptautinės teisės subjekto, statusą. Todėl 1990 m. kovo 11 d. atkurta nepriklausomybė pagrindžia ir

tešia Lietuvos valstybingumą (Žalimas 1997, 2010). Šis teiginys sugrąžina prie *partizanų valstybės* legitimumo. Siekiant jį pagrįsti svarbiausi du teiginiai: Konstitucija suteikia teisę kiekvienam piliečiui ginti savo šalį ginklu ir tai, kad partizaninio karo veiksmų teisėtumą atgaline data pagrindžia demokratiniais principais išreikšta tautos valia. Pirmasis teiginys sugrąžina prie tarpukario Lietuvos, antrasis – prie atkurtosios 1990 metais. Svarbu pabrėžti, kad partizaninis karas pirmiausia yra gynybinis, kurį dar prieš jam prasidedant įteisino šalies Konstitucija. Antrasis partizanų valstybės ir kartu su ja valdžios legitimumą pagrindžiantis bruožas regimas žvelgiant į 1991 m. vasario 9 d. įvykusio visuotinio referendumo rezultatus. Nors, teoriniu žvilgsniu, susidarius išimtinai situacijai suverenai priklauso tiems, kurie imasi sprendimų gelbėti tautą (išsamiau žr. Gailius 2012), tačiau apčiuopiama to išraiška buvo išreikšta balsavimo už Lietuvos nepriklausomybę metu. Formaliai žvelgiant, referendumo rezultatai užbaigė *partizanų diktatūros* laiką. Referendume dalyvavo 84,74 procento balsavimo teisę turinčių piliečių, iš jų „už“ pasisakė 90,24 procento. Šis referendumas patvirtino LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijoje partizanų vadų išreikštą tautos valią kovoti už nepriklausomybę. Karo sąlygomis kilęs suverenai iš mažumos (partizaninio karo dalyvių) taikos metu virsta didžiąja tautos dalimi. Paprastai tariant, 1991-aisiais už nepriklausomybę pasisakė bemaž visa tauta, o karo sąlygomis laisvės siekis, kova už ją buvo drąsiausiųjų pareiga ir privilegija.

Žvelgdami į partizaninį karą jam nutolus, analizuodami ir interpretuodami partizanų paliktą rašytinį palikimą, regime ne vieną valstybingumo bruožą, o jų jungtis leidžia plėtoti mintį apie partizanų valstybės sampratą šiandieninėje lietuvių tautos atminimo kultūroje. Tautos suverenitetas reiškėsi kaip asmeninis apsisprendimas. B. Gailiaus žodžiais, „šiuolaikinė valstybė *de facto* egzistuoja tol, kol egzistuoja tautos valia ją turėti“ (Gailius 2006b: 162). Tai svarbiausias tautinės valstybės bruožas. Palyginimui, 1952 m. Pietų Lietuvos laisvės kovotojai leidinyje *Partizanas* rašė, kad „[t]auta, griežtai laikydama savo tautines savybes, nors ir netektų teritorijos, nežus, neišnyks“ (PPPS: 473). Viltis palankiai susiklosčius aplinkybėms atkurti tautinę Lietuvos valstybę, tiesa, atsinaujinusią ir geresnę, buvo svarbiausias partizanų siekis. Todėl partizanų valstybė apima gerokai daugiau nei vien tik politiškai aktyvių karių kontroliuojamos teritorijos sampratą. Lietuvos partizanų valstybė jungė tradicines tarpukario Lietuvos vertybes (kalbą, religiją, istorijos pajautimą) su būsimos naujos demokratinės valstybės viltimi.

Partizaninį karą įprasta minėti ir atsiminti išskaidžius į atskirus regionus, atsieti asmenis ir įvykius, nekreipti dėmesio į tiksliai vietas. *Partizanų valstybė* – atminimo kultūros dalis, kuri leidžia ir net verčia dėmesį kreipti į simbolių, asmenų ir įvykių visumą, nes valstybė nėra tik vienos kurios srities elementas. Pierre'as Nora teigia, kad „praeitis mums neegzistuoja, o tik reiškiasi ženklais, mįslingomis liekanomis, kurias privalu iširti, nes jose slypi mūsų „tapatybės“ paslaptis, atsakymas, kas mes esame“ (Nora 2007: 16).

IŠVADOS

Atsisakius ligšiolinių partizaninio karo vertinimų, straipsnyje dėmesys telkiamas į *partizanų valstybės* (re)konstrukciją. Nuoseklus istorinis tyrimas, paremtas keturiomis šaltinių grupėmis, atskleidžia naujas partizaninio karo interpretavimo galimybes. Geriausiai *partizanų valstybę* pagrindžia visumōs – visų rūšių partizaninio karo vietų, laisvės kovotojų dokumentų, daiktų, atsiminimų – vaizdas. Pagrindinę vietą *partizanų valstybėje* užima ne individualios istorijos, bet jų jungtis, nuosekliai kuriamas sisteminis pasakojimas.

Partizanų valstybė – teorinės pogrindžio valstybės vedyns, ir jis grindžiamas visais apibrėžimui būdingais bruožais. Partizanų valdžia, teisės aktai, kariuomenė, teritorijos valdymas esamuoju ir būsimoju laiku ir daugelis kitų svarbių reiškinų legitimuoja *partizanų valstybės* mokslinę hipotezę. Ši legitimacija taip pat susijusi su tarpukario Nepriklausomos Lietuvos socialine aplinka ir demokratiniais principais pagrįsta politine laikysena.

Istorinio pasakojimo kūrimas visuomenėje – svarbus kultūros politikos veiksmas. Svarbu ugdyti visuomenėje jausmą, kad partizaninio karo metais demokratinė Lietuvos valstybė galėjo būti ir buvo visur, kur buvo norinčių ją turėti bei ginti. Tuo pačiu metu turėtų būti siekiama *partizanų valstybę* pristatyti kaip modernios demokratinės valstybės pavyzdį, nurodyti gaires platiems istoriniams tyrimams, išsivaduoti iš didžiulę įtaką padariusios sovietinės propagandos spąstų ir galų gale paversti partizaninio karo istoriją *sava*.

Partizanų valstybės samprata nepakeis asmeninę patirtį turinčių žmonių sąmonės, tikriausiai nepaneigs griežtas nuostatas turinčios akademinės bendruomenės laikysenos, šis pasakojimas pirmiausia skirtas naujai kartai, kuri dar tik augina savo istorijos pažinimą. Kyla ir stiprėja mintis, kad laisvės kovotojai, pasipriešinę sovietinei okupacijai, sukūrė pogrindžio valstybę, o ji, kaip rodo 1991 m. vasario 9 d. referendumo rezultatai, išreiškė daugumos Lietuvos piliečių norą gyventi nepriklausomoje ir demokratinėje šalyje.

ŠALTINIAI

- APP – *Laisvės kovotojų prisiminimai*, [d. 10], sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2016.
- JB – *Akistata su mirtimi*, sudarytojas Balys Juodzevičius, Utena: Utenos spaustuvė, 2012.
- JD 2013 – *Kas ir kada parašė 1949 m. vasario 16 d. LLKS Tarybos Deklaraciją?*: [Dariaus Juodžio pranešimas, skaitytas trečiajame Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdžio sąskrydyje, Paberžėje, Kėdainių r.].
- JD 2016 – *Partizanų vadovybė: sudėtis, kilmė, charakteristika*: [Dariaus Juodžio pranešimas, skaitytas akademinio jaunimo stovykloje „Laisvės kovų atmintis“, Balandiškyje, Radviliškio r.].
- KK – *Kario ir partizano elgesio modeliai: kuo skiriasi klasikinis kario ir tipinis partizano identitetas?*: [Kęstučio Kilinsko pranešimas, skaitytas Trakinių partizanų akademinėje dienoje, Vilniuje], 2015.

- Konstitucija 1922 – „Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, Nr. 100 (rugpj. 6), p. 1–8.
- Konstitucija 1922 – „Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, Nr. 100, p. 1–8.
- Konstitucija 1928 – „Lietuvos Valstybės Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, Nr. 275, p. 1–6.
- Konstitucija 1938 – „Lietuvos Konstitucija“, *Vyriausybės žinios*, Nr. 600, p. 1–9.
- KTRM – Lietuvos partizanų dokumentų archyvas iš Bekerių sodybos Pivoraičių k., Kelmės r. (laikinas cituojamo dokumento numeris GEK 3023).
- LYA, f. K-1, ap. 58 – Lietuvos ypatingojo archyvo LSSR KGB Baudžiamųjų bylų fondas.
- LYA, f. K-5 – Lietuvos ypatingojo archyvo Lietuvos partizanų dokumentų kolekcija.
- LK – *Laisvės kovos 1944–1953 metais*: dokumentų rinkinys, sudarė Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996.
- LPTA – *Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1945–1953 m.)*: dokumentų rinkinys, red. Juozapas Romualdas Bagušauskas, Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 2000.
- LTRF cd 1456 – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka, pokalbis su A. Liaudeneckiene (2015 m. gruodžio 7 d.).
- NL – *Nenugalėtoji Lietuva: Lietuvos partizanų spauda (1950–1956)*, [kn. 4], sudarė Algimantas Liekis, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1996.
- PPPS – *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save*, sudarė Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.
- Литовская ССР 1945 – *Литовская ССР*, М 1: 500 000 (iš Rimanto Šlinkšio kartografinio rinkinio).

LITERATŪRA

- Abromavičius Stanislovas... [et al.] 2007. *Didžiosios Kovos apygardos partizanai*, Kaunas: Naujasis lankas.
- Abromavičius Stanislovas, Juodis Darius 2015. *Jonas Misiūnas-Žalias Velnias*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.
- Čekutis Ričardas 2004. „Partizanų spauda 1944–1953 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 2, p. 180–195.
- Dapkutė Daiva 2004. „Nuo Berno iki Paryžiaus: Lietuvos diplomatinės tarnybos ir VLIK'o santykiai“, in: *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išsivijoje*: Berno ir Paryžiaus konferencijų protokolai, sudarė Asta Petraitytė, Vilnius: Versus aureus, p. 5–30.
- Fajnhauz Dawid 1991. „1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje“, *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 3), p. 41–65.
- Gailius Bernardas 2006a. *Partizanai tada ir šiandien*, Vilnius: Versus aureus.
- Gailius Bernardas 2006b. „Partizanų vadovybės įgaliojimų pripažinimo teisiniai pagrindai ir padariniai“, *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 2, p. 149–164.
- Gailius Bernardas 2009. *1944–1953 m. partizanų karas šiuolaikinėje Lietuvos istorinėje, politinėje ir teisinėje kultūroje*: [daktaro disertacija], Vilniaus universitetas.
- Gailius Bernardas 2010. „Partizanų karas ir demokratija Europoje“, in: *Libertas & Pietas: lietuviškasis konservatizmas: antologija 1993–2010*, sudarė Mantas Adomėnas, Vilnius: Demokratinės politikos institutas, p. 271–292.
- Gailius Bernardas 2011a. „Partizanų diktatūra“, *Politologija*, Nr. 2, p. 74–93.
- Gailius Bernardas 2011b. „Partizanų karas, Europos demokratija ir Lietuva“, in: *Demokratija Lietuvoje: pilietiškumas ir totalitarizmas XX amžiaus istorijos lūžiuose*, sudarė Mingailė Jurkutė, Nerijus Šepetys, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, p. 109–118.
- Gailius Bernardas 2012. „Tautos suverenitetas Lietuvos istorijoje“, in: *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*, sudarė Raimundas Lopata, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 79–103.
- Garlinski Josef 1975. „The Polish Underground State (1939–1945)“, *Journal of Contemporary History*, vol. 10, No. 2, p. 219–259.

- Gaškaitė Nijolė... [et al.] 1996. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.
- Girnius Juozas 1995. *Raštai*, t. 3, Vilnius: Mintis.
- Jokubaitis Alvydas 2011. „Liberalus istorijos pašalinimas“, in: *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*, sudarė Vytautas Radžvilas... [et al.], Vilnius: Vilniaus universitetas, p. 35–55.
- Karski Jan 1944. *Story of Secret State*, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Ney-Krwawicz Marek 2001. *The Polish Underground State and The Home Army (1939–45)*, prieiga per internetą: http://www.polishresistance-ak.org/PR_WWII_texts_En/02_Article_En.pdf, [žiūrėta 2017-01-03].
- Nora Pierre 2007. „Pasaulinė atminties viešpatija“, in: *Europos kultūros profiliai: atmintis, tapatumas, religija*, sudarė Almantas Samalavičius, Vilnius: Kultūros barai, p. 9–23.
- Petrauskienė Aistė, Vaitkevičius Vyktintas 2014. „Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 34, p. 104–130.
- Ramanauskaitė-Skokauskienė Auksutė 2009. *Laisvės deklaracija ir jos signatarai*, Kaunas: Naujasis lankas.
- Ruzgas Albertas (sud.) 2010. *Rezistentų pagrindiniai periodiniai leidiniai: okupacijų metai, 1940–1989*: leidinių sąvadas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- Savičius Giedrius 2012. *Partizanų spaudos paveldas Lietuvoje*: [magistro darbas], Vilniaus universitetas.
- Sinkevičius Vytautas 2004. „Įstatymo dėl Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos vaidmuo ir vieta Lietuvos teisės sistemoje“, *Parlamento studijos*: mokslo darbai, t. 1, p. 15–27.
- Tininis Vytautas 2000. *Sniečkus: 33 metai valdžioje*, 2-asis leidimas, Vilnius: Karminas.
- Truska Liudas 1989. „Lietuvos valstiečių kolektyvizavimas“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1988 metai*, p. 79–90.
- Vaičaitis Vaidotas A. 2016. „Pagrindinės konstitucinės idėjos: valstybė, valdžia, vertybės“, in: *Lietuvos konstitucionalizmo istorija: istorinė Lietuvos Konstitucija, 1387 m. – 1566 m. – 1791 m. – 1918 m. – 1990 m.*, red. Vaidotas A. Vaičaitis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 18–61.
- Žalimas Dainius 1997. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas: pagrindiniai klausimai pagal tarptautinę teisę*, Vilnius: Atviros Lietuvos fondas.
- Žalimas Dainius 2010. „1990-ųjų kovo 11-osios Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimo akto reikšmė tarptautinei teisei“, in: *Libertas & Pietas: lietuviškasis konservatizmas: antologija 1993–2010*, sudarė Mantas Adomėnas, Vilnius: Demokratinės politikos institutas, p. 186–220.

Features of the Lithuanian Partisan Underground State

AISTĖ PETRAUSKIENĖ

Summary

The great attention that history of the partisan war received in the course of the first decade of the Lithuanian independence has afterwards gradually diminished. It was somewhat revived during the last several years due to the current geopolitical developments in Eastern Europe, however, no new interpretations of the history of partisan war emerged. This article suggests a new approach to the partisan war, which gives priority to the primary sources and rests on the theoretical model of the underground state developed by historian Dawid Fajnhauz. Reconstruction of the Lithuanian partisan underground state presents a new interpretation

of partisan war based on an entirety of four source groups (partisan documentation, oral history, things, and places); military documents by Lithuanian partisans receive priority over the Soviet ones.

Theoretical reconstruction of the underground partisan state rests on all the features characteristic to its definition. The partisan government, legal acts, armed forces, control of the territory in the present and future time and many other important phenomena legitimize the research hypothesis of the partisan state. This legitimization is also related to the social environment of the interwar independent Lithuania and political attitude based on democratic principles.

The idea of the partisan state aims at introducing the Lithuanian partisan war as an example of a modern democratic state, as well as marking guidelines for broader historical research, liberating this research from the trap set by the powerful Soviet propaganda and finally making the history of the partisan war *our own*. Although the concept of the partisan state can hardly be expected to change the consciousness of people having some sort of related personal experience, or to alter rigid attitude of the academic community, this narrative is primarily directed at the new generation that is still shaping its knowledge of history. This promotes and establishes a notion that freedom fighters resisting the Soviet occupation created an underground state, which embodied the wish of the majority of Lithuanian citizens to live in an independent and democratic country, as testified by the results of the referendum that took place on February 9, 1991.

Gauta 2017-03-15